

ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов В.Г. Трансдисциплінарне образование, технології і принципи синергетики / У кн.: Синергетическа парадигма. Многообразіе поісков і підходів. – М., 2000. – С.297.
2. Анімица Е.Г., Тертышний А.Т. Основы местного самоуправления. – М., 2000. – С. 14.
3. Баранчиков В.А. Муниципальное право: Учебн. для вузов. – М., 2000. – С. 4.
4. Покровский И.А. История римского права. – СПб., 1999. – С. 116-117.
5. Первомайський О.О. Становлення цивільної правосуб'єктності *municirium* у праві Стародавнього Риму // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повідомлень всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених / За ред. проф. М.І. Панова. – Х., 2000. – С. 43-45.
6. Кампо В.М. Політичні моделі розвитку місцевого самоврядування в Україні: історія, проблеми, перспективи // Правова держава: Щорічн. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 14. – С. 564.
7. Шабров О.Ф. Политическая система: демократия и управление обществом // Государство и право. – 1994. – № 5. – С. 120.

УДК 342.4 (4/7)

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Губрієнко О.М., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості політико-правового розвитку держав Центрально-Східної Європи та Латинської Америки у 80-90 рр. ХХ ст. Увагу зосереджено на передумовах, основних етапах, змісті та наслідках конституційних реформ у цих регіонах планети. Досліджується спільне та відмінне в реформуванні політичних і правових систем у ЦСЕ і Латинській Америці, а також сучасний стан конституційного розвитку цих регіонів.

Ключові слова: Конституція, конституційна реформа, політико-правовий розвиток, демократія, авторитаризм, Центрально-Східна Європа, Латинська Америка.

Губриенко Е.Н. ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ И ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности политико-правового развития государств Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки в 80-90 годы ХХ в. Внимание сосредоточено на предпосылках, основных этапах, содержании и последствиях конституционных реформ в этих регионах планеты. Исследуется общее и особенное в реформировании политических и правовых систем в ЦВЕ и Латинской Америке, а также современное состояние конституционного развития этих регионов.

Ключевые слова: Конституция, конституционная реформа, политико-правовое развитие, демократия, авторитаризм, Центрально-Восточная Европа, Латинская Америка.

Gubrienko E.N. FEATURES OF CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE STATES OF CENTRALLY-EAST EUROPE AND LATIN AMERICA / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In the article the features of political and law development of the states of Centrally-east Europe

and Latin America are examined in 80-90 of XX century. Attention is concentrated on pre-conditions, basic stages, maintenance and consequences of constitutional reforms in these regions of planet. The general and special in reformation of the political and legal systems are probed in CVE and Latin America, and also modern constitutional development of these regions status.

Key words: Constitution, constitutional reform, political and law development, democracy, authoritarianism, Centrally-east Europe, Latin America.

Реформування політико-правової системи України на засадах демократії і правової держави вимагає теоретичного осмислення та врахування закономірностей зарубіжного досвіду проведення таких реформ, передусім у державах, які протягом останнього десятиліття вирішували схожі до вітчизняних соціальні задачі. Передусім це стосується держав Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) та Латинської Америки. Сьогодні Україна перебуває в процесі переходу до ліберальної демократії, який означає не просто розбудову демократичної політичної системи, а докорінну зміну усього вектору попереднього конституційного і політико-правового розвитку. У цьому зв'язку увесь досвід, як позитивний, так і негативний, держав цих регіонів має виключне значення на нинішньому етапі конституційних та політико-правових реформ в Україні.

Особливості конституційного розвитку країн ЦСЄ та держав Латинської Америки розглядали відомі західні вчені (С. Хантінгтон, Г. О'Доннел, Ф. Шміттер, С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Блек, Т. Карл, Х. Лінц, А. Степан, А. Пшеворський), деякі російські (А. Медушевський, В. Мусатов, Ю. Князевий, Л. Шевцова) та окремі українські науковці (С. Бостан, С. Гелей, В. Ріяка, В. Шаповал).

Метою статті є дослідження особливостей конституційних перетворень у 80-90-ті рр. ХХ ст. у країнах ЦСЄ і державах Латинської Америки, а також аналіз сучасного етапу їхнього розвитку.

Кінець 80-х і початок 90-х років ХХ століття став переламним в історії країн ЦСЄ. Держави цього регіону Європи зробили рішучий поворот у бік демократичного розвитку, почали поривати традиційні зв'язки з СРСР і орієнтуватися на зближення із Західною Європою. Соціалістичні режими і тоталітарна політична система, утверджені в цих країнах після закінчення Другої світової війни, переживали глибоку кризу. Народи держав регіону бачили вихід зі становища в розриві з комуністичним тоталітаризмом і в переході на європейські рейки розвитку – рейки західної демократії та ринкової економіки. Кожна з країн ЦСЄ мала свій шлях переходу до нової системи: в одних він був відносно безболісним (Чехословаччина, Угорщина), в інших – тривав багато років і був досить складним (Польща, НДР), а в деяких супроводжувався збройними сутичками (Румунія) або навіть громадянською війною і розпадом держави (Югославія).

Після здобуття незалежності держави ЦСЄ зіштовхнулися з завданням побудови і розвитку власних політичних систем. У деяких випадках формальна і реальна влада концентрувалася в руках президентів, а повноваження парламентів та судів обмежувалися такою мірою, що ці системи правління важко назвати демократичними. Окремі країни пострадянського простору (Росія, Білорусь) повною мірою утвердили цю модель на практиці. Порівняння різних систем правління в країнах ЦСЄ виявляє таку закономірність: чим більш „президентськими” і менш „парламентськими” є ці системи, тим вищою є ймовірність того, що вони стануть авторитарними [1, 134-155]. У той же час парламентські та змішані системи правління переважають у державах, у яких найбільш успішно здійснюються політичні та економічні реформи. Наразі за формою правління абсолютна більшість держав ЦСЄ – парламентські республіки. За парламентської системи правління, яка передбачає посаду президента, останній є конституційним главою держави і має переважно суто представницькі функції. Це означає, що уряд і його діяльність практично виведені зі сфери прерогатив президента. За напівпрезидентської (змішаної) моделі президент – глава держави, але він, здебільшого не є главою уряду й не обіймає посаду прем'єр-міністра. Вітчизняні та

зарубіжні дослідники до напівпрезидентської моделі відносять різну кількість країн країни ЦСЄ, але, як правило, Польщу, Румунію, Болгарію, Сербію, Литву та деякі інші [2, 647]. Український вчений В. Шаповал до змішаних республік відносить Румунію, Польщу, Хорватію та окремі пострадянські держави [3, 115]. Класичний зразок змішаної республіки в ЦСЄ – Румунія, конституційна модель якої побудована за французькою моделлю [4, 660].

Різні типи політичних режимів різною мірою сприяли демократизації країн цього регіону та полегшували (або ускладнювали) їх перехід до демократії. Наприклад, „найліберальніші” з комуністичних режимів існували в Югославії, Чехословаччині та Угорщині, а найбільш репресивні – в Албанії та Румунії. Отже, політичні режими прямо вплинули на особливості переходу країн цього регіону до ліберальної демократії. Нині найдемократичніші держави ЦСЄ – Чехія та Словенія. Найгірша ситуація в Албанії та Боснії. Цікаво, що найзаможніші держави ЦСЄ одночасно є найдемократичнішими і найбільш успішними в здійсненні політико-правових реформ (Чехія та Словенія), а найбідніші країни (Албанія, Боснія, Македонія) стикаються з найбільшими проблемами в проведенні таких реформ. Власне в Центральній Європі авторитарні тенденції мали місце лише в 90 рр. ХХ ст. в окремих державах (Словаччина, Сербія, Болгарія, Албанія).

Слід підкреслити, що конституційні процеси в країнах постсоціалістичної Європи та колишніх республіках СРСР суттєво різняться між собою. При значній подібності монопартійних тоталітарних систем правління головна відмінність на стартовому етапі демократичних перетворень полягала в тому, що країни „народної демократії”, на відміну від радянських республік, були все-таки незалежними. Ось чому процеси демократизації в країнах ЦСЄ відбувались, у першу чергу, через механізм „круглого столу”, тобто шляхом переговорів між новими демократичними політичними силами та урядовцями своєї країни. Цим готувався ґрунт для вільних виборів і остаточної демократизації держави в рамках конституційної еволюції. При цьому балтійські республіки, які проголосили свою незалежність ще до серпневого путчу, конституційно закріпили проголошення незалежності відновленням конституцій, котрі існували в них за часів незалежної державності до їх анексії СРСР у 1940 р. Натомість в інших радянських республіках національні сили були надто слабкі, творення незалежності відбувалося шляхом проголошення спершу суверенітету, потім – формальної незалежності, а далі – конституційного закріплення цього процесу спочатку в чинних ще радянських конституціях, а потім – у прийнятих нових конституціях [5, 210-225].

Зміни в ЦСЄ, що відбулися у зв'язку із „оксамитовими революціями”, призвели до реформ конституцій країн колишнього „соціалістичного табору”. У деяких державах навіть були відновлені старі дорадянські конституції (Латвія), в інших були проведені конституційні реформи, які призвели до прийняття нових конституційних текстів, що відповідали європейським конституційним традиціям. З країн регіону лише Угорщина зберегла соціалістичну Конституцію 1949 р., внівши до неї відповідні зміни. Така унікальна ситуація відображає особливості правової культури, а також політичних процесів, що відбувалися в Угорщині в період „оксамитової революції”, які відрізнялися своїм еволюційним характером. Як показав досвід постсоціалістичних та пострадянських республік, демократизація і реформування суспільства певний час провадиться за наявності старих тоталітарних конституцій, до яких протягом цього періоду вносяться демократичні зміни і таким чином створюється необхідна конституційна основа для завершення перехідного періоду – прийняття нової конституції, проведення виборів до органів влади всіх рівнів [6; 7; 8]. У 90-х рр. ХХ ст. нові конституції були прийняті в Польщі (1997), Румунії (1991), Чехії (1992), Словаччині (1992), Болгарії (1991), Албанії (1998), Литві (1992), Естонії (1992), республіках колишньої Югославії, що стали самостійними державами, – Словенії (1991), Хорватії (1990), Македонії (1991).

Конституції постсоціалістичних держав Європи відобразили їх повернення до демократичних цінностей відкритого суспільства, а тому з деякими застереженнями їх можна віднести до західноєвропейської конституційної моделі [9]. При підготовці і подальшому реформуванні текстів конституцій країн ЦСЄ важливу роль відіграло їх прагнення інтегруватися в майбутньому до ЄС, розширення якого у 2004 та 2007 рр. показало небезпідставність таких сподівань.

Конституційні зміни в Латинській Америці обумовлені в першу чергу історичними особливостями їхнього розвитку. Протягом 1980-х – 1990-х рр. ХХ ст. у цьому регіоні відверто диктаторські режими, основною опорою яких виступали військові, трансформувалися в моделі державного устрою, які за всіма формальними ознаками можна віднести до демократичних. У цих державах відбулися відносно вільні вибори, було сформовано провідні політичні інститути, притаманні усталеним демократіям, чільне місце в політичній еліті посіли цивільні [10, 286-287; 11, 560-580]. Перехід до демократії, як правило, супроводжувався конституційними реформами [12]. Провідні країни Латинської Америки належать до тих небагатьох держав світу, які, не дивлячись на історичні відмінності і зовнішню несхожість, в економічному та соціально-політичному плані мають чимало спільного з країнами ЦСЄ. На думку Т. Кузьо, скоріше за все в більшості центральноєвропейських випадків ми маємо справу з поставторитарною демократизацією, як і в Латинській Америці та Південній Європі [13, 170]. Деякі дослідники, зокрема О. Фісун, схиляються до думки, що така логіка розвитку (демократизація передуює побудові держави та нації) вказує на принципову неможливість прямого використання концептуальних схем і моделей транзитології, розроблених для Латинської Америки або країн ЦСЄ для аналізу досвіду пострадянських держав [14, 5], проте такий висновок видається дещо перебільшеним.

У Латинській Америці, на відміну від ЦСЄ, конституційна нестабільність отримала особливо чітке вираження. Цей широкий феномен включає спектр кількісних і якісних параметрів, як-от: велика кількість конституцій (в одній країні їх може бути до 30); частота їх скасування або виправлення; елементи циклічності, які проявляються в тому, що подальші конституції відроджують змістовні параметри попередніх або навіть прямо копіюють їх. Сюди відноситься і переважання конституційних революцій над конституційними реформами як способами зміни конституції, традиція військових переворотів як основного способу зміни режиму і його правової основи [15, 320-334]. Певна схожість аналізованих регіонів полягає в тому, що у більшості країн Латинської Америки мова йде не про відродження демократичних інститутів, а про їх створення заново. Тільки в Чилі та Уругваї до встановлення в 1973 р. військових режимів існували стійкі демократичні інститути, представницькі органи влади та впливові політичні партії; тут можна говорити про демократичну традицію й повернення до демократії. Тому укорінення демократичних інституцій зіштовхується в латиноамериканських країнах та державах ЦСЄ зі схожими проблемами. Водночас демократичні реформи в Латинській Америці почались на п'ять-десять років раніше, ніж у країнах центрально- та східноєвропейського регіону. Багато з тих проблем і процесів, з якими пізніше довелось зіштовхнутися країнам ЦСЄ, виникли у латиноамериканських державах раніше, що дозволяє дослідити їх у більш довготривалій перспективі. У наш час процес демократизації в Латинській Америці є в цілому успішним та розвивається вгору.

Особливістю сучасної політичної ситуації в Латинській Америці є так званий „лівий поворот”, який полягає у суттєвому зростанні впливу лівих політичних сил, при чому як лівоцентристів соціал-демократичного типу, так і ліворадикальних популістів (У. Чавес – у Венесуелі, Е. Моралес – у Болівії тощо) [16, 110-115]. Ліворадикальний популізм переважно супроводжується посиленням авторитарних тенденцій, тиском на вільну пресу та опозицію, намаганням посилити владу шляхом змін до конституції (Венесуела, Болівія, Нікарагуа, частково Еквадор) [17]. Яскравий приклад політичної

нестабільності в регіоні – останній військовий переворот у Гондурасі у червні 2009 р., що супроводжувався усуненням від влади президента Мануеля Селайї, який намагався провести референдум із метою розширення власних повноважень. Такі пропозиції прямо суперечили конституції Гондурасу та не знайшли підтримки як серед політичної еліти, так і в суспільстві. 28 червня 2009 р. військові зі згоди Верховного суду країни та за підтримки парламенту затримали президента та депортували його до Коста-Ріки [18].

За формою правління в Латинській Америці, на відміну від ЦСЄ, домінують президентські республіки, при чому зазвичай їх відносять до так званих суперпрезидентських, яким властиві дуже значні повноваження президента як глави держави та відносна слабкість парламенту, що відрізняє їх від США [19]. Деяким президентським республікам регіону (Перу, Уругвай, Аргентина) властиві елементи парламентаризму, зокрема, відповідальність уряду та/або окремих міністрів перед парламентом. Якщо оцінювати політичні режими держав регіону, то слід зазначити, що наразі в Латинській Америці існують всього дві ліберальні демократії (Уругвай та Коста-Ріка) [20]. Абсолютна більшість інших країн цього регіону – так звані обмежені (неповні) демократії. Відверто тоталітарний комуністичний режим зберігається лише на Кубі.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні основні висновки.

Суспільні зміни, які почалися на рубежі 1980-х – 1990-х років у країнах ЦСЄ стали підсумком циклу історичного розвитку, що завершився, – спроби форсування переходу від капіталізму до соціалізму без урахування багатоманітності і поліваріантності об'єктивних процесів. Метою політичної трансформації був демонтаж тоталітарних режимів і утвердження демократичних політичних систем. Поряд із цим постало завдання здійснити перехід від централізованого планового управління економікою до ринкової економічної моделі. У більшості держав такий перехід виявився в цілому успішним та завершився в середині або наприкінці 90 рр. ХХ ст. Такий перехід супроводжувався глибокими політико-правовими, зокрема і конституційними, реформами в країнах ЦСЄ, завдяки чому вони успішно перейшли до ліберальної демократії західної моделі. Наразі за формою правління в ЦСЄ переважають парламентські та змішані республіки, а нові конституції в країнах регіону були ухвалені ще в 90 рр. ХХ ст. У цілому демократичний розвиток держав ЦСЄ виглядає незворотнім, свідченням чому є, зокрема, прийняття багатьох із них до ЄС у 2004 та 2007 рр. і надання окремим статусу кандидатів (Сербія, Македонія, Чорногорія). Найбільш демократичними державами ЦСЄ є Чехія і Словенія, а найгірша ситуація – в Албанії та в Боснії.

У середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. внаслідок глибокої економічної кризи, масових виступів населення, неспроможності військової верхівки вирішувати завдання суспільного розвитку більшість держав Латинської Америки перейшла від авторитаризму до демократії. Процес демократизації та переходу до громадянської форми правління призвів у 90-х рр. до стабілізації конституційних режимів у більшості країн цього регіону. Однією з характерних рис їх конституційного розвитку Латинської Америки є часта зміна конституцій, перманентне оновлення конституційного законодавства і як наслідок цього – нестабільність основних законів. Наразі в Латинській Америці домінують президентські республіки, побудовані за конституційною моделлю США. Демократичні перетворення в регіоні супроводжувалися оновленням чинних або прийняттям нових конституцій. „Лівий поворот” останніх років супроводжується авторитарними тенденціями в окремих країнах регіону (Венесуела, Болівія, Нікарагуа). Останнім прикладом політичної нестабільності в Латинській Америці є державний переворот в Гондурасі у червні 2009 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: Курс лекций. – М., 2002. – 512 с.
2. Большой юридический словарь. – 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. – М., 2006. – 858 с.
3. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: Підручник. – К., 2008. – 480 с.
4. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – 3-е изд., исправл. и доп. – М., 2003. – 976 с.
5. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов. – М., 2005. – 574 с.
6. Бутенко А.П. Особенности крушения тоталитаризма коммунистических цветов // Полис. – 1995. – № 3. – С. 169-175.
7. Ильинский И.П. Основные тенденции конституционного развития стран Восточной Европы // Государство и право. – 1992. – № 6. – С. 125-133.
8. Пройсс У. Модели конституционного развития и перемены в Восточной Европе // Полис. – 1996. – № 4. – С. 125-135.
9. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К., 1996. – 544 с.
10. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політико-правові системи світу: Навч. посіб. – К., 2006. – 668 с.
11. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо и Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М., 2005. – 1056 с.
12. Золотарева И.П. Конституционные реформы в Бразилии в 80-90 гг. // Латинская Америка. – 1997. – № 8-9. – С. 288-295.
13. Кузьо Т. Посткоммунистические транзиты: три измерения или четыре? // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков, 2005. – Вып. 3. – С. 169 – 181.
14. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.
15. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов. – М., 2005. – 574 с.
16. Дабагян Э. Конституционные реформы по-латиноамерикански // Свободная мысль. – 2008. – № 8. – С. 105-115.
17. Валенсуэла А. Латинская Америка: кризис президентской власти // Пределы власти. – 2009. – № 8. – С. 45-49.
18. [http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_переворот_у_Гондурасі_\(2009\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_переворот_у_Гондурасі_(2009)).
19. Губрієнко О.М. Конституційно-правовий статус глави держави в президентських республіках Латинської Америки: загальний огляд // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць – 2007. – №3 (34). – С. 98-104.
20. http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf.